

ԳՐԻԳՈՐ ԲՐՈՒՏԵՆՆ

ԱՆԱՆԻԱ ՇԻՐԱԿՈՒՆՈՒ ՇԼԲ ԲՈԼՈՐԱԿԸ ԸՍՏ ՀԱՅԵՐԷՆ ՀՆԱԳՈՅՆ ԹՂԹԵԱՅ ՁԵՌԱԳՐԻ

Հայոց անցեալի մշակութային ճոխ ժառանգութեան մի կարեւորագոյն հատուածը մեզ է հասել շնորհիւ շուրջ երեք բիւր հայերէն ձեռագիր մատեանների: Այդ անկրկնելի գանձերի մէջ բացառիկ տեղ ունի Երեւանի Մաշտոցեան Մատենադարանի (Մ.Մ.) թիւ 2679 ձեռագիրը, որ մեզ հասած հայերէն հնագոյն թղթեայ ձեռագիրն է: Փ. 981 թուին գրուած այդ եզակի մատեանի մասին շատ է գրուել, եւ կարիք չկայ այստեղ երկրորդելու: Նշենք միայն, որ լինելով իր ժողովրդի պէս բազմաշարձար, մաշեալ եւ առհաւետ կորստեան վտանգին ենթակայ, այս մշակութային յուշարձանը կարօտ էր արմատական օգնութեան:

Վերջերս, «Նաիրի» հրատարակչութիւնը (ձեռագրի հազարամեակի առթիւ) լոյս ընծայեց այս եզակի մատեանի նմանահանութիւնը՝ աշխատասիրութեամբ Արտաշէս Մաթեոսեանի¹: Այս կոթողային հրատարակութիւնը բացառիկ կարեւորութիւն ունի եւ դժուար է այսօր տալ դրա սպառիչ գնահատականը: Թելէտ հազարամեայ մատեանի (որպէս իրի) կեանքը դարձեալ մնում է վտանգուած, սակայն այս հրատարակութեամբ մէկընդմիշտ կորստից փրկուել է *մշակութային բացառիկ յուշարձանը*: Այս հրատարակութեամբ նաեւ էապէս դիւրացել է տոյ՛ն մատեանում ամփոփուած միւթերի ուսումնասիրութիւնը: Հարկաւ, այս մատեանի պարունակած բոլոր միւթերի հետազօտութիւնը, թելէտ խիստ կարեւոր, սակայն նաեւ՝ յոյժ մեծածաւալ աշխատանք է: Աստ կը ընենք մատեանի միայն մի փոքրիկ մասը:

Մատեանի առաջին չորս էջերը պարունակում են մի հատուած Անանիա Շիրակունու կազմած ՇԼԲ բոլորակից²: Ժամանակին հէնց այս հատուածն է հիմք հանդիսացել Անանիայի ՇԼԲ աղիւսակները վերականգնելու եւ հրատարակելու համար³: Նշուած ձեռագրով մեզ հասած ՇԼԲ-ի հատուածը թերի է: Այն ընդգրկում է Հայոց ՆՁԴ(484)–ՇԾ(550) թուականները, ընդ որում ՆՁԴ–ՇԾ (484–510) հատուածը ինքն էլ է թերի. մեզ է հասել այդ տարիների աղիւսակի միայն հռոմէական կեսը (հայկականը եղել է դրա նախորդ էջի վրայ, որ այժմ

¹ Մատեան Գիտութեան եւ Հաւատոյ Դարի Քահանայի, աշխատասիր., Արտաշէս Մաթեոսեան, «Նաիրի», Երեւան, 1995:

² ՇԼԲ բոլորակը 532 տարիների մի պարբերաշրջան պարունակող օրացուցային աղիւսակների ամբողջութիւն է, ուր բոլոր 532 տարիների համար տրուում են տարիների թուերը, մահանջները, վերադիրները, եօթներեակները, տօների օրերը, Լուսնի լրումը եւ այլ կարեւոր օրացուցային մակաչափեր: 532-ամեայ պարբերաշրջանը գտնուել է էաս Աղեքսանդրացու կողմից եւ վաւերացուել է Փ. 560 թուին Աղեքսանդրիայում գումարուած 36 տոմարագէտների ժողովում: 532-ամեայ պարբերութեամբ կրկնում են վերադիրները, եօթներեակները, Լուսնի լրումները եւ բոլոր այլ օրացուցային մակաչափերը հռոմէական օրացոյցով (հայկական շարժական օրացոյցով այդպէս չէ. տե՛ս նաեւ ծանօթ. 26):

³ Տե՛ս Աշ. Աբրահամեան, Անանիա Շիրակացու Մատենագրութիւնը, ՀՍՍՌ Մատենադարանի Հրատ., Երեւան, 1944, էջ 107–108, 262–282:

կորած է): Ձեռագրում աղիւսակն աւարտուում է ՇԾ(550) տարիով: Անանիայի ՇԼԲ բուլղոսակի հրատարակողը համարել է, որ աղիւսակը թերի է միայն սկզբից, իսկ վերջում էլ ՇԼԳ-ՇԾ(533-550)թթ. հատուածը հեղինակային չէ, այլ յաւելուած է հետագայում: Այդ ենթադրութեան հիման վրայ էլ՝ հրատարակուած աղիւսակն աւարտուում է ՇԼԲ(532) տարիով, իսկ մեզ հասած աղիւսակի մնացեալ հատուածը դուրս է թողնուել⁴: Արդ նայենք, թէ Հայոց տոմարի եւ Անանիայի տոմարական գործերի մասին ինչ կարող է մեզ տալ այս պատահիկի ուսումնասիրութիւնը:

Նախ նշենք, որ ժամանակին հենց այն ձեռագրով մեզ հասած եւ մասամբ այլ աղբիւրների միթերով լրացուած ու հրատարակուած՝ Անանիայի ՇԼԲ աղիւսակների վերլուծութեամբ հնարաւոր էր եղել քննել ու պարզել Անանիա Շիրակունու բարեփոխած հայկական օրացոյցի բնոյթը: Այս աղիւսակների պարունակած օրացուցային օրինաչափութիւնների վերլուծութիւնը ցոյց էր տուել, որ հենց սրանց վրայ է հիմնուած եղել Անանիայի բարեփոխած հայկական անշարժ օրացոյցը: Այս աղիւսակներում տարի է համարուել ոչ թէ Նաւասարդի 1-ից մինչեւ յաջորդ Նաւասարդի 1-ն ընկած ժամանակամիջոցը, այլ Յունուարի սկզբից մինչեւ յաջորդ Յունուարի սկիզբը եղած ժամանակամիջոցը: Տարեմուտը, անկախ դրան համապատասխանող հայկական ամիս-ամսաթուից, միշտ եղել է Յունուարի սկզբին (ամենայն հաւանականութեամբ՝ 6-ին): Իսկ չորս տարին մէկ էլ փոխուել է տարեմուտին համապատասխանող հայկական ամիս-ամսաթիւ⁵:

Արդ զանց մեզ հասած ձեռագրական նիւթի քննութեանը: Նախ սկսենք նրանից, որ այս ձեռագրի պարունակած ՇԼԲ աղիւսակը սխալաշատ է: Աղիւսակի ընդամենը չորս էջերին առկայ են բազմաթիւ գրչական վրիպակներ, որոնց մի մասը զուտ շփոթութեան արդիւնք է (շփոթուել են իրար մման գրերը), իսկ մի մասն էլ հետեւեալն է գրչի՝ տոմարից շատ հեռու լինելուն եւ դրանից բխող անփութութեան:

Նայենք օրինակներով: Ահա որոշ վրիպումներ հռոմեական եօթներեակների սիւնակում:

ա) 1ա էջին (հռոմեական) եօթներեակների սիւնակում ՆՂԵ և ՆՂԸ (497, 498) յաջորդական տարիների եօթներեակները իրար հաւասար են. երկուսի դիմաց էլ տրուած է եօթներեակը Հ(7): Սա ակնյայտ վրիպակ է, զի յաջորդական տարիների եօթներեակները երբեք չեն կարող նոյնը լինել: Միշտ յաջորդ տարուայ եօթներեակը պիտի նախորդինից փոքր լինի (սովորական տարիներին՝ մէկով, իսկ նահանջ տարիներին՝ երկուսով)⁶:

բ) ՆՂԸ(498)-ից սկսեալ մինչեւ ՇԺԶ(516) թուականը բոլոր տարիների հռոմեական եօթներեակը, ըստ այս աղիւսակի, հաւասար է Յայտնութեան օրուան: Սա եւս ակնյայտ վրիպում է, զի Յայտնութիւնը միշտ Յունուարի 6-ին է, որ Դեկտեմբերի 31-ից 6 օր յետոյ է: Ուրեմն, դրանց շաբաթուայ օրերն էլ կը տարբերուեն միշտ 6-ով (կամ, որ նոյնն է՝ 1-ով, քանի որ շաբաթուայ

⁴ Տես նոյն տեղում:

⁵ Տես Գրիգոր Բրուտեան, Օրացոյց Հայոց, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատ., Էջմիածին, 1997, էջ 29 - 61:

⁶ Դա զալիս է նրանից, որ տարին ունի 365 օր, որը 52 շաբաթից աւելի է 1 օրով ($365 = 7 \times 52 + 1$), իսկ նահանջ տարին էլ 52 շաբաթից աւելի է 2 օրով:

պարբերությունը 7 օր է): Սիեմոյն ժամանակ գիտենք, որ ամեն տարուայ եօթներեակն էլ նախորդ տարուայ վերջին օրուայ (հռոմեականի դէպքում՝ Դեկտ. 31-ի) շաբաթուայ օրն է, ուստի եւ՝ Յայտնութեան օրը պետք է հռոմեական եօթներեակից տարբերուի 6, կամ 1 օրով (վեցով մեծ, կամ էլ մէկով փոքր լինի):

զ) ՇժՁ(516) թիւը նահանջ տարի է, եւ աղիւսակի ծախ եզրային սիւնակում էլ նշուած է նոյնիսկ նահանջի թիւը՝ ճԻԹ: Ըստ եօթներեակների կանոնի, նահանջ տարիները պիտի ունենան երկուական եօթներեակ (հռոմեական), որոնցից մէկը (առաջինը) Յունուար եւ Փետրուար ամիսների համար է, իսկ միւսը (երկրորդը) Մարտից Դեկտեմբեր ամիսների համար: Այս աղիւսակում ՇժՁ նահանջ տարուայ համար տրուած է միայն մէկ հռոմեական եօթներեակ: Ըստ երեւոյթի, այս տարուայ վրայ գրիչը նկատել է իր վրիպումը (տե՛ս նախորդ օրինակը) եւ այդտեղից սկսեալ շտկել է սխալը: Յաջորդ տարիների եօթներեակները գրուել են ճիշդ, բայց արանքում կորել են ՇժՁ տարուայ երկու եօթներեակները:

դ) ՀԽԵ(545) տարուայ տողում տրուած է հռոմեական երկու եօթներեակ (Գ, Դ): Սակայն, այդ տարին նահանջ չէ, ուստի և պիտի ունենար միայն մէկ եօթներեակ: Նահանջ է դրա նախորդ՝ ՀԽԴ(544) տարին, որն էլ, իրօք, ունի երկու եօթներեակ (Բ, Գ): Այս տարուց սկսեալ մինչեւ 550 թիւը դարձեալ իրար հետ համընկել են հռոմ. եօթներեակն ու Յայտնութեան օրը, որ ականայտ սխալ է (տե՛ս ք. օրինակը):

Ինչպէս երեւում է վերոշարադրեալից (չորս ականայտ վրիպակ միայն մի սիւնակում) այս աղիւսակը իր ներկայ տեսքով բաւական սխալաշատ է: Սխալներ կան նաեւ Գայոց եօթներեակների, հռոմ. և հայկական վերադիրների, լրման օրերի, ժամերի և նոյնիսկ՝ Զատիկուայ ամսաթուրների սիւնակներում: Կայ մի վրիպակ, որ նկատուել և շտկուել է հենց գրչագրում (հաւանաբար՝ հենց Դուկաս գրչի կողմից): Ահա այն. ՀԻՁ(526) տարուայ Գայոց վերադիրը գրուել է նախ Գ, ապա շտկուել է եւ դարձուել Դ, որ իրօք այդ տարուայ վերադրի ճիշդ արժէքն է:

ՀԼԵ(535) տարուայ հռոմ. վերադիրը գրուած է ԽԲ (22), որ ներդաշնակ չէ նախորդ տարուայ վերադրին. դրա նախորդ տարուայ վերադիրը ժԹ (19) է (եւ տարին էլ սովորական է՝ նահանջ չէ): Ուստի, ՀԼԵ տարուայ հռոմ. վերադիրը պիտի լինէր 19+11=30(Լ): Այս սխալն առաջացել է վերելում արուած մի այլ սխալից: Ահա այդ սխալը. ՇժՁ, ՇժԷ (516, 517) տարիների վերադիրներն են ԽԲ, Գ (22, 3): Դրանից յետոյ պետք է լինէին վերադիրները 14(ժԴ), 25(ԽԵ), այնինչ, ՇժԸ, ՇժԹ (518, 519) տարիների համար աղիւսակում տրուած են էլի նոյն թուրերը՝ ԽԲ, Գ (այսինքն, կրկնել են վերը գրուածը): Սրանից յետոյ վերադիրները իրար յաջորդում են 11-ակպն աւելանալով: Նշանակում է, ՇժԱ եւ յաջորդ տարիների համար (մինչեւ ՀԼԴ(534) տարին ներառեալ) միշտ տրուել է երկու տարի առաջուայ վերադիրը: Իսկ ՀԼԴ տարուց յետոյ սխալը շտկուել է. բաց է թողնուել երկու տարուայ վերադիր (ժԹ-ից յետոյ Լ-ը եւ ապա՝ ժԼԵ) եւ ՀԼԵ տարուայ համար տրուել է արդէն ճիշդ արժէքը՝ ԽԲ (22), որ սակայն, ճիշդ լինելով հանդերձ, նախորդի հետ ներդաշնակ չէ:

Առայժմ սխալների թուարկումը սահմանափակեմք այսքանով, հաւատալով, որ կան այլ լուրջ սխալներ եւս: Ի՞նչ է նշանակում սխալների այսպիսի առատութիւնը աղիւսակի այս փոքրիկ հատուածում: Գարկաւ, չենք կարող

մտածել, թե այս բոլոր սխալների հեղինակն է Անանիա Շիրակունին, ուստի, առաջին եզրակացությունը, որ այստեղից կարելի է բխեցնել, այն է, որ մեզ հասած սոյն հատուածը *էպպես աղաաղուած է* եւ տարբեր է հեղինակի (Անանիայի) ստեղծածից: Բնական է եզրակացնել նաեւ, որ գրիչը՝ Դաւթի որդի Դուկասը տոմարագետ չի եղել եւ լաւ չի կողմնորոշուել աղիւսակների թուերի ամտառում: Սա նշանակում է նաեւ, որ աղիւսակների այս պատառիկի հիման ամտառում: Սա նշանակում է նաեւ, որ աղիւսակի նախնականը վերականգնելիս հարկ է վրայ՝ Անանիայի կազմած ՇԼԲ բոլորակի նախնականը վերականգնելիս հարկ է ցուցաբերել որոշակի զգուշատրութիւն: Մասնատրապէս, հարկ է զգոյշ լինել Անանիայի կազմած ՇԼԲ-ի սկիզբն ու վերջը ճշդելիս:

Նշուած (նաեւ մնացեալ) սխալների բնոյթի եւ դրանց դասաւորութեան քննութիւնը հնարաւորութիւն է տալիս որոշ գաղափար կազմել Դուկաս գրչի ռուսագործած նախագաղափար օրինակի, դրա կառուցուածքի ու որոշ առանձնայատկութիւնների մասին: Սակայն, նախքան սխալների քննութեանն անցնելը, փորձենք ի յայտ բերել ըստ կարելւոյն բոլոր էական սխալները և դասակարգել դրանք: Սխալները գտնելու՝ թերեւս ամենայուսալի կերպը մեզ հետաքրքրող տարիների համար աղիւսակում տրուած տոմարական մակաջափերը ըստ յայտնի կանոնների հաշուարկելը-գտնելն ու այդ հաշուարկուած-գտնուած տուեալները աղիւսակի տուեալների հետ ճադդատելն է: Ձանց առնելով տաղտկալի մանրամասները, նշենք միայն ընթացքը: Նախ ճշդում ենք Ձատիկների հոռմ. ամսաթուերը, հիմք ունենալով Զ. Գիցելի յայտնի գատկացուցակը⁷: Ձատիկները հոռմեական ամսաթուերով ճշդելուց յետոյ ճշդում ենք դրանց հայկականները, ապա՝ Բարեկենդանի օրերը, թուականները, եօթներեակները, վերադիրները, Լուսնի աւագ լրման ամսաթուերը, շաբաթուայ օրերը, հասարակածը, Յայտնութեան օրը եւ մնացեալը: Լուսնի լրման ժամանակը (տիւ-գիշերը եւ ժամը) հաշուել է ըստ Դայոց տոմարական Պատճենում դրա համար տրուած կանոնի. «*Բոլպէ ըստ Դայ ամսոյ այսպէս արա...*» եւ «*Եթէ կամիցիս զլրումն իմանալ եթ տուրնքեան է թէ ի գիշերի, զրոպէ աւուրն կրկնեա, ...*»⁸: Քանի որ սխալները շատ են, տանք ամբողջական աղիւսակները սխալների նշումով⁹: Ձեռագրում աղիւսակների որոշ մասը բացակայում է՝ կապուած թերթերի արտաքին եզրերի մաշուածութեան-քայքայուածութեան հետ: Բնականաբար, այստեղ ոեւէ բան չենք կարող իմանալ այդ թերի հատուածներում սխալներ եղած լինելու-չլինելու մասին եւ սխալների մասին մեր քննութիւնը կը վերաբերի միայն էջերի չվնասուած մասերում եղած տուեալներին: Բացակայող մասերի տուեալները ժամանակին լրացուել են Աշ. Աբրահամեանի կողմից (թերեւս այլ ձեռագրերի եւ կամ՝ տոմարական հաշուարկի հիման վրայ): Այդ հատուածները ստորեւ ներկայացուող աղիւսակների վրայ նշուած են ստուերագծումով:

⁷ F. Ginzel, Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie, bd. III, Leipzig, 1914, էջ 411-421.

⁸ Տեւ Աշ. Գ. Աբրահամեան, Յովհաննէ Իմաստասէրի Մատենագրութիւնը, Երեւանի Դամալսարանի Գրատ., Երեւան, 1956, էջ 208, 211:

⁹ Այս աղիւսակները կազմելիս հիմք են ընդունել ձեռագրի համապատասխան էջերի նմանատպութիւնը (տակաւին չիրատարակուած), որ սիրով ինձ տրամադրեց Արտաշէս Մաթեոսեանը: Դրա համար նրան յայտնում եմ իմ խորին շնորհակալութիւնը: Նմանատպութիւնը համեմատել եմ նաեւ ձեռագրի նմանահանութեան հետ եւ շտկել նմանատպութեան մէջ եղած որոշ վրիպակներ:

Անանիա Շիրակունու ՀԼԲ բուլդոզերի հատուածը ըստ հայերէն հնագոյն թղթեայ ձեռագրի (սխալները նշուած են թանձր շղագրով)

1a វិបាកស្តី

[illegible]

2b 34308

[illegible][illegible]

Համեմատության (եւ հետագայ օգտագործման համար) ստորեւ տանք նաեւ նոյն աղիւսակները, նշուած սխալները շտկելուց յետոյ:

**Անանիա Շիրակունու ՀԼԲ բոլորակի նոյն հատուածը՝
սխալները շտկելուց յետոյ
(շտկումները նշուած են թանձր շղագրով)**

1a Հոռոմի

Լսան ամի	Տեսող կամ	Հնգի ամի	Վերայ դի	Կարծի թեմակ	Տարբեր մի	Ցանկի քմ	Աւրմ կանդ	Ուղղի քմ	Ցանկի քմ	Դասակ թեմ	Ցանկի քմ	Լրացմ մ	Ցանկի քմ	Ցիւ նիշեր	Ժամաց մ	Աւրմ կանդ	Ցանկի քմ	Ցանկի քմ
ՅԻԱ	ԼԺԴ	Ա	ԻԸ	ԴԵ	Յ	Յ	Գ	Գ	ԻԸ	Ցան	Ի	Կան	Ցան	Ե	Ժ	Ա	Կան	Ցան
	ԼԺԵ	ԱԺ	Յ	Յ	Յ	Ե	ԻԸ	Ի	Ցան	Ի	Կան	Դ	Կան	Ե	Ժ	Ա	Կան	Ցան
	ԼԺԶ	Յ	Ի	Է	Յ	Յ	ԱԿԱ	Ե	Ցան	Ի	Ցան	ԻԿ	Կան	Ե	Ժ	Ա	Կան	Ցան
	ԼԺԸ	ՑԵ	Ա	Ա	Յ	Յ	Է	ԻԵ	Ցան	Ի	Կան	ՑԵ	Կան	Ե	Ժ	Ա	Կան	Ցան
ՅԻԲ	ԼԺԹ	Ա	ՑԵ	ՑԵ	Յ	Յ	Ա	ԻԸ	Ցան	Ի	Կան	Ա	Կան	Ե	Ժ	Ա	Կան	Ցան
	ԼԺԺ	ԱԵ	ԻԸ	Դ	Յ	Յ	Գ	Գ	Ա	Ցան	Ի	Ցան	ԻԱ	Կան	Ժ	Ա	Կան	Ցան
	ԼԴ	Դ	Դ	Ե	Յ	Յ	Դ	ԳԱ	ԴԱ	Ցան	Ի	Կան	Ց	Գ	Ժ	Ա	Կան	Ցան
	ԼԴԱ	ԴԵ	ՑԵ	Յ	Յ	Յ	Ե	Ցան	ՑԵ	Ցան	Ի	Ցան	ԻԸ	Կան	Ժ	Ա	Կան	Ցան
ՅԻԳ	ԼԴԲ	Յ	ԻԸ	ՑԱ	Յ	Յ	Ց	Ցան	Դ	Ցան	Ի	Կան	ՑԵ	Կան	Ե	Ժ	Ա	Կան
	ԼԴԳ	ՑԵ	Է	Յ	Յ	Յ	Ա	Ցան	ՑԵ	Ցան	Ի	Կան	Ց	Կան	Ա	Է	Ցան	Ցան
	ԼԴԴ	Դ	ՑԵ	Գ	Յ	Յ	Ց	Գ	Ցան	Ց	Ցան	ԴԵ	Ցան	Ժ	Ժ	Ա	Կան	Ցան
	ԼԴԵ	ԴԵ	Է	Դ	Յ	Յ	Գ	Ցան	Ա	Ցան	Ի	Կան	ՑԵ	Կան	Է	Ցան	Ցան	Ցան
ՅԻԴ	ԼԴԶ	Է	ՑԱ	ԵԺ	Յ	Յ	Դ	Գ	Ցան	ՑԴ	Ցան	Ց	Կան	Ե	Ժ	Ա	Կան	Ցան
	ԼԴԸ	Ժ	ԴԸ	Է	Յ	Յ	Ց	Գ	Ցան	Ե	Ցան	ԴԸ	Կան	Ե	Ժ	Ա	Կան	Ցան
	ԼԴԹ	ՑԵ	Ե	Ա	Յ	Յ	Է	Ցան	ԻԵ	Ցան	Ի	Կան	Ժ	Ե	Ժ	Ա	Կան	Ցան
	ԼԴԺ	Ի	ՑԴ	Ց	Յ	Յ	Ա	Գ	Ցան	Ժ	Ցան	Է	Կան	Ժ	Ժ	Ա	Կան	Ցան
ՅԻԵ	Է	ԴԵ	ԴԵ	ՑԴ	Յ	Յ	Ց	Ցան	Ա	Ցան	Ի	Կան	ՑԵ	Կան	Ե	Ժ	Ա	Կան
	ԷԱ	Է	Ց	Ց	Յ	Յ	Դ	Գ	Ցան	ԻԱ	Ցան	Ի	Կան	Է	Ժ	Ա	Կան	Ցան
	ԷԲ	ԷԵ	ՑԵ	Ց	Յ	Յ	Ե	Գ	Ցան	ՑԵ	Ցան	ԴԸ	Կան	Ա	Ա	Ցան	Ցան	Ցան
	ԷԳ	Ա	ԴԸ	Դ	Յ	Յ	Ց	Գ	Ցան	ԴԸ	Ցան	Ի	Կան	ՑԵ	Կան	Ժ	Ա	Կան
ՅԻԶ	ԷԴ	ԱԵ	Ց	ԱԸ	Յ	Յ	Է	Ցան	ՑԵ	Ցան	Ի	Կան	Դ	Կան	Է	Ցան	Ցան	Ցան
	ԷԵ	Ց	Ի	Ժ	Յ	Յ	Ց	Գ	Ցան	Ի	Ցան	ԴԴ	Կան	Ե	Ժ	Ա	Կան	Ցան
	ԷԶ	ՑԵ	Ա	Դ	Յ	Յ	Գ	Ցան	Ա	Ցան	Ի	Կան	ՑԵ	Կան	Ե	Ա	Ցան	Ցան
	ԷԸ	Ա	ՑԵ	Ե	Յ	Յ	Դ	Գ	Ցան	ՑԴ	Ցան	Ա	Կան	Ա	Ե	Ա	Ցան	Ցան
ՅԻԸ	ԷԹ	ԱԵ	ԴԴ	ՑԴ	Յ	Յ	Ե	Գ	Ցան	Ի	Ցան	ԴԱ	Կան	Ժ	Ժ	Ա	Կան	Ցան
	ԷԺ	Դ	Դ	Ց	Յ	Յ	Է	Գ	Ցան	ԻԵ	Ցան	Ց	Կան	Ե	Ժ	Ա	Կան	Ցան
	ԷԸ	ԴԵ	ՑԵ	Ց	Յ	Յ	Ա	Գ	Ցան	Ժ	Ցան	ԴԸ	Կան	Ե	Ժ	Ա	Կան	Ցան

1b 34303

[illegible]

եղանակով արտագրելու: Օրինակ, ՆՂԸ թուից մինչև ՇԺՁ թիւը ներառեալ հռոմէական եօթներեակները մէկով պակաս են իրական արժէքներից: Սա, ամենայն հաւանականութեամբ, հետեւանքն է այն բանի, որ գրիչը աղիւսակն արտագրել է սիւնակ առ սիւնակ, և այդ ընթացքում թոյլ տրուած մի վրիպումը հանգեցրել է սիւնակի մնացեալ մասի սխալ լինելուն: Աղիւսակները սիւնակ առ սիւնակ լրացուած լինելու մասին այս ենթադրութիւնը հաստատուում է նրանով, որ ձեռագրի մեզ հասած մասում համակարգուած սխալները բոլոր դէպքերում առկայ են աղիւսակների միայն մի՝ կէսում. կամ հայկականում, և կամ հռոմէականում: Եթէ աղիւսակը լրացուած լինէր տող առ տող, ապա պէտք է այդ սխալները լինէին միաժամանակ աղիւսակի թէ՛ հայկական, և թէ՛ հռոմէական մասերում (տուեալ տարուայ տողում): Մինչդեռ այդպէս չէ, որ և հաստատուում է աղիւսակների սիւնակ առ սիւնակ լրացուած լինելը: Այդ կերպ՝ վերոնշեալ ՆՂԸ տարուայ դիմաց եօթներեակների սիւնակում փոխանակ գրելու ճիշդ արժէք՝ *Ն*, գրիչը կրկնել է նախորդ տարուայ եօթներեակը՝ *Ն* և այնուհետեւ շարունակել է արտագրել իր գրած սխալ թուին (*Ն-ին*) յաջորդող արժէքները, որոնք, թպէտ *Ն-ի* նկատմամբ ճիշդ են դասաւորուած, բայց չեն համապատասխանում այն տարիներին, որոնց իրենք վերաբերում են: Այս կարգի սխալ է նաեւ ՇԻԱ-ՇԼԵ տարիների Յայտնութեան տօնի օրը հռոմէական մասում (եջ 2a): Այստեղ էլ՝ սկսած ՇԻԱ տարուց Յայտնութեան օրը տրուած է իրական արժէքից մէկով անելի: Այստեղ էլ գրիչը (եթէ համարենք, որ սիւնակները լրացրել է վերից վար) ՇԻ տարուց յետոյ բաց է թողել յաջորդ՝ ՇԻԱ տարուայ արժէքը և դրա յաջորդ՝ ՇԻԲ տարուան գրել է ՇԻԱ-ի դիմաց: Ապա շարունակել է իր գրած սխալ արժէքի նկատմամբ ճիշդ յարաբերութեանը շարել թուերը վերից վար: Այս կարգի սխալներ էլի կան: Կան նաեւ այլ տեսակի համակարգուած սխալներ, որոնց մասին կը խօսենք առանձին: Համակարգուած սխալների քննութիւնը կարող է մեզ որոշ տեղեկութիւն տալ գրչի ունեցած նախագաղափար օրինակի մասին: Փորձենք կորզել այդ տեղեկութիւնը:

Սկսենք նախ նրանից, որ ՀԼԲ պարբերաշրջանը հիմնուած է Լուսնի 19-ամեայ¹¹ և Արեգակի 28-ամեայ պարբերաշրջանների¹² վրայ. $532 = 28 \times 19$: Դրանից ելնելով, 532-ամեայ աղիւսակները ընդհանրապէս կազմուել են կամ 19-ամեակներով, կամ 28-ամեակներով: Ուրեմն, սպասելի է, որ Ամանիայի ՀԼԲ աղիւսակները ևս կազմուած լինէին 19-ամեակներով կամ 28-ամեակներով: Այսինքն, սպասելի էր, որ ՀԼԲ-ի իւրաքանչիւր եջ-աղիւսակը պարունակէր հէնց 19, կամ 28 տարի: Այնինչ այդպէս չէ: Մեզ հասած բոլորակի չորս էջերից երեքը պարունակում են 27-ական տարի (մէկը հայկական, երկուսը հռոմէական), իսկ վերջին էջի վրայ էլ գետեղուած են 2 աղիւսակ (հայ. և հռոմ.) 13-ական տարիներով: Այսինքն, մեզ հասած աղիւսակը չի ենթարկւում այդ պարբերութիւններից և ոչ մէկին: Սակայն սա միայն առաջին հայեացքից է այդպէս:

Ինչպէս արդէն նշուեց, մեզ հասած աղիւսակները (ի բաց առեալ վերջին էջը, որի մասին կը խօսենք առանձին) պարունակում են 27-ական տարի: Ուշագրաւ է, որ այս 27-ը միայն 1-ով է փոքր 28-ից, որ արեգակնային շրջանի

¹¹ Դա Լուսնի վերադիրների կրկնման պարբերութիւնն է, որ յայտնի է *Մեթոնի շրջան* անունով: Այդ պարբերութեամբ կրկնում է Լուսնի փուլերի եւ ամիս-ամսաթուրների համապատասխանութիւնը:

¹² Սա էլ ամիս-ամսաթուրների եւ շաբաթուայ օրերի համընկման պարբերութիւնն է: Հաւասար է նահանջների եւ շաբաթուայ պարբերութիւնների արտադրեալին. $7 \times 4 = 28$:

պարբերությունն է: Իսկ ի՞նչ կապ կարող է լինել մեր ունեցած 27-ի եւ 28-ամեայ պարբերության միջեւ: Բանն այն է, որ մեր աղիւսակները տարիների տողերից զատ պարունակում են նաեւ մէկական տող վերելում՝ վերտառութիւնների համար: Այսինքն, վերտառութիւններով միասին մեր աղիւսակները եւս պարունակում են հենց 28-ական տող: Սա եիմք է տալիս մտածելու, որ նախագաղափար օրինակում եղել են հենց 28-ական տարի պարունակող էջեր¹³, դրանից արտագրող գրիչը իր գծած աղիւսակները եւս գծել է 28-ական տողով, սակայն, քանի որ վերին տողը տրամադրել է վերտառութիւններին, ապա բուն աղիւսակի (տարիների) համար մնացել է միայն 27 տող: 532-ամեայ պարբերաշրջանը պարունակում է 19 հատ 28-ամեակ: Այսինքն, մեր ձեռագրի աղիւսակներն էլ պիտի լինէին 19 հատ (կրկնակի՝ հայկական եւ հռոմէական ամիսներով): Բայց 19 հատ՝ 28-ի փոխարեն 27 տարի պարունակող աղիւսակներում կը տեղաւորուէին ընդամենը $19 \times 27 = 513$ տարի, եւ 532-ամեայ պարբերաշրջանից դուրս կը մնար $532 - 513 = 19$ տարի: Այսինքն, գրիչը, նախօրոք իր գծած աղիւսակները լրացնելու վերջում (վերջին աղիւսակը լրացնելուց յետոյ) պիտի նկատէր, որ 19 տարիների տուեալները դուրս են մնացել իր գրած աղիւսակից: Դրա համար էլ նա վերջին աղիւսակի յաջորդ երեսին փորձել է տեղաւորել դուրս մնացած տարիների հատուածը: Հենց այդ է պատճառը, որ աղիւսակների վերջին (2b) էջը գծուած է նախորդ էջերից զգալիօրէն խիտ (գրիչը ջանացել է հնարաւորին չափ շատ բան տեղաւորել այդ մի էջի վրայ): Դրանով պիտի բացատրել նաեւ այն, որ ի տարբերութիւն աղիւսակի նախորդ հատուածի, ուր բոլոր տարիների հայկական եւ հռոմէական մասերը զետեղուած են հանդիպակաց էջերի վրայ, այստեղ միեւնոյն էջին ներկայացուած են թէ՛ հայկական, եւ թէ՛ հռոմէական ամիսներով մասերը (վերելում հայկականը, իսկ հռոմէականը՝ դրանից վար):

Այս դատողութիւնները ունեն մի թոյլ կողմ. բանն այն է, որ եթէ ամեն ինչ եղած լինէր այնպէս, ինչպէս վերը նկարագրուեց, ապա պէտք է այս ՇԼԲ պարբերաշրջանն աւարտուէր 556 թուականով: Իրօք, աղիւսակների վերջին կրկնակի էջը (1b, 2a) աւարտում է ՇԼԷ(537) տարիով. եթէ դրան էլ յաւելենք այն 19 տարիները, որ պիտի դուրս մնացած լինէին, ըստ վերը շարադրուածի, ապա պիտի ստացուէր $537 + 19 = 556$: Միւս կողմից, սակայն, 556 թուականը տոմարական առումով ոեւէ կերպ նշանաւոր չէ: Այն ոչ 19-երեակի սկիզբ կամ աւարտ է, ոչ էլ 28-երեակի: Իսկ մեծապէս սպասելի է, որ ՇԼԲ պարբերաշրջանն սկսուէր եւ աւարտուէր կամ 19-երեակ, եւ կամ էլ 28-երեակ տարիով: Այսինքն, չենք կարող պնդել, որ այս ձեռագրում աղիւսակները սկզբից վերջ պարունակել են հենց 27-ական տարի: Թերեւս պիտի ընդունել, որ արանքում եղել են 27-ից տարբեր (աւելի հաւանական է՝ պակաս) թուով տարիներ պարունակող էջեր: Սա էլ, իր հերթին, նշանակում է, որ միայն այս տուեալների հիման վրայ չենք կարող ճշդել Անանիայի կազմած ՇԼԲ-ի սկիզբն ու վերջը: Այս հարցում մեզ կարող են օգտակար լինել վերը թուարկուած սխալները:

Ամենից աւելի «օգտակար» կարող են լինել համակարգուած սխալները: Ինչպէս արդէն նշուեց, այդ սխալների նախնական քննութիւնը ցոյց էր տալիս, որ աղիւսակները լրացուել են սիւնակ առ սիւնակ (հաւանական է՝ վերից վար): Բնական է, որ այս կերպ արտագրելու դէպքում, գրիչը իր թոյլ տուած

¹³ Ամենայն հաւանականութեամբ, նախագաղափար օրինակում աղիւսակների վերտառութիւնները եղել են ոչ թէ աղիւսակի վանդակաւոր գծուած մասում, այլ դրանից դուրս՝ աղիւսակի վերելում:

սխալները կարող էր չնկատել մինչև նախագաղափար աղիւսակի էջի վերջին հասնելը: Սկսելով արտագրել յաջորդ էջը, նա ինքնաբերաբար կ'ուղղեր իր սխալը, նույնիսկ չնկատելով այն: Այսինքն, սպասելի է, որ համակարգուած սխալների շարքերի վերջերը կամ համընկնեն նախնական օրինակի էջերի վերջերին, կամ էլ լինեն դրանց մօտ (մեկ կամ երկու տարի առելի կամ պակաս): Ստորեւ աղիւսակի տեսքով ներկայացնենք ՀԼԲ բոլորակի մեր ունեցած հատուածում եղած համակարգուած սխալները:

սխալի սկիզբը	սխալի վերջը	տարիների քանակը
498	516	19
518	534	17
521	535	15
533	534 ¹⁴	2
540	550 ¹⁵	11
545	550 ¹⁶	6

Ուել ակնյայտ օրինաչափութիւն այս աղիւսակում չի նկատուում: 550 թուականով աւարտուող սխալները մեզ հետ քան տալ չեն կարող, քանի որ 550-ը հենց մեզ հասած աղիւսակի վերջին տարին է: Աւելին. մեզ հասած աղիւսակի մինչև վերջին տողը հասնող այս սխալները կարող են դիտուել, իբր վկայութիւն այն բանի, որ նախօրինակ աղիւսակում այդ տարին վերջինը չի եղել¹⁷: Այսինքն՝ Ամանիայի կազմած ՀԼԲ բոլորակը չի աւարտուել ԵԾ(550) տարիով: Միւս սխալներից ուշադրութիւն է գրաւում երեք տարբեր սխալների վերջին տարիների՝ իրար մօտիկ լինելը: Այսպէս, սխալների աղիւսակի երկրորդ, երրորդ և չորրորդ տողերում դրուած համակարգուած սխալները աւարտուած են 534 և 535 թուականներին¹⁸: Միւս կողմից էլ, ինչպէս վերը տեսանք, ամենայն հաւանականութեամբ, նախօրինակ ՀԼԲ բոլորակը կազմուած է եղել 28-ամեակներով. դրա էջերը պարունակել են 28-ական

¹⁴ Այստեղ ձեռագրում պահպանուած է միայն 533 եւ 534 տարիների մասը. մնացեալը էջի մաշուած մասին է եղել: Պարզ է նաեւ, որ դա չի կարող 537 թուից անդին անցնել, քանի որ 538 թիւն արդէն յաջորդ՝ 28 էջի սկզբում է եւ այդ տարրուայ տողում արդէն այդ համակարգուած սխալը չկայ: Ուրեմն, այս սխալը կարող է աւարտուած լինել 534, 535, 536, կամ 537 թուով:

¹⁵ Այս եւ յաջորդ սխալը աւարտուած են 550 թուով, որ չենք կարող ուել եզրակացութեան համար հիմք ընդունել, քանի որ 550 թիւը հենց մեր ձեռագրում եղած աղիւսակի աւարտն է: Աւելին. աղիւսակի վերջին տողում համակարգուած սխալի առկայութիւնը վկայում է, որ այդ տարին չի եղել նախնական օրինակի վերջին տարին, զի ա'յդ դէպքում անպայման պիտի նկատուէր սխալի առկայութիւնը՝ նախնականի եւ արտագրուածի վերջին տողերը համեմատելով: Այս սխալը ունի նաեւ որոշ եական տարբերութիւն միւսների նկատմամբ, որին կ'անդրադառնանք իր տեղում:

¹⁶ Տե՛ս ծանօթ. 15:

¹⁷ Այս մասին տե՛ս նաեւ ծանօթ. 15:

¹⁸ Ինչ վերաբերում է 534 թուին, ապա անկասկած է սխալներից միայն մեկի (518 թուով սկսուողի) աւարտը այդ թուին: Գաղով միւս սխալին (533-ով սկսուողին), ապա այս սխալը կարող էր շարունակուած լինել նաեւ 534-ից յետոյ, սակայն ոչ աւելի՝ քան մինչև 537-ը: (Այս մասին տե՛ս նաեւ ծանօթ. 14:) Ամեն դէպքում, 534-ով և 535-ով աւարտուող երկու այլ սխալների առկայութիւնը շատ հաւանական է դարձնում, որ սա եւս աւարտուած լինի 534-ին, կամ 535-ին:

տարի: 28-երեակի սկիզբ է Յայոց 533 թուականը¹⁹: Տեսնում ենք, որ 28-երեակի սկզբի տարին շատ մօտ է վերոնշեալ սխալների աւարտի տարիներին: Տարբերութիւնը չի գերազանցում երկու տարուց: Սա հիմք է տալիս մտածելու, որ ամենայն հաւանականութեամբ, նախագաղափար ՇԼԲ բոլորակում 533 տարին եղել է նոր էջի սկիզբ²⁰:

Աւելացնենք մի բան եւս: Մեզ հասած աղիւսակները աւարտում են 550 (ԸԾ) տարիով: Եւ դա էլ նշանակում է, որ նախագաղափար աղիւսակների վերջին տարին էլ պիտի շատ հեռու չլինէր 550-ից: Ու քանի որ 550 թին արդէն ամկայ է, մնում է ակնկալել, որ այդ վերջին տարին լինի 550-ից յետոյ:

Արդ, Ամանիայի ՇԼԲ-ի նախագաղափար օրինակի մասին ստանում ենք հետեւեալը:

ա. Այդ բոլորակում 533 տարին եղել է նոր էջի սկիզբ,

բ. Բոլորակը կազմուած է եղել 28-երեակներով, իւրաքանչիւր կրկնակի էջը պարունակել է 28 տարիների տուեալներ:

գ. ՇԼԲ-ի վերջը սպասելի է, որ եղած լինի 550 թուից յետոյ ու նաեւ՝ այդ թուին մօտ:

Այս երեք պայմաններն իրար հետ հանգեցնում են նրան, որ Ամանիայի ՇԼԲ-ի վերջին տարին պետք է եղած լինի Յայոց 560(ԸԿ) թիւը: Իրօք, 560-ը եւ 28-երեակի աւարտ է, եւ էլ շատ հեռու չէ 550-ից եւ, ըստ այդմ, քաւարարում է վերի երեք պայմաններին: Այս 560 թիւը համընկնում է նաեւ այլ ճանապարհով՝ Ամանիայի ՇԼԲ բոլորակի աւարտման տարուայ համար ստացուած արժեքին²¹:

Ամանիայի ՇԼԲ բոլորակի այսպիսի աւարտի օգտին է վկայում նաեւ հետեւեալը: Ամանիա Շիրակացու անուամբ մեզ հասած տոմարական հարցուպատասխանների ԻԱ գլխում «Զի՛նչ է .թ. եւ .ժ. երեակ» հարցին ի պատասխան, կարդում ենք. «... յապրիլի .Դ. իցն մինչեւ ի մարտի ի .Ի. եւ .ն լինի .ԾԻ. որ կոչի օր մի ըստ մասանց լուսնին. և թիւ մի յաւելու ի վերադիրն: Եւ յապրիլի .ԺԳ. են մինչեւ յապրիլի .ԺԵ. ն յամենայն լուսին մասն մի յաւելու, բայց օր ո՛չ կատարի. զի դառնայ լուսինն յապրիլի .Դ. իցն, և նոր սկիզբն առնու բոլորին»²²(ընդգծումը Գ. Բ.): Այս հատուածում, փաստօրէն, հեղինակը 19-երեակի սկիզբ է համարում Ապրիլի Դ(4)-ը, այսինքն՝ Ապրիլի 4 Լուսնի զատկական

¹⁹ Այս տարին նաեւ 19-երեակի սկիզբ է ըստ Աթանաս Տարօնացու հիմնած հայկական քրիստոնէական տօնացոյցի, որ հիմք է դարձել Յայոց Մեծ թուականի համար: Սակայն, ինչպէս ստորեւ կը տեսնենք, Ամանիան 19-երեակի սկիզբ է համարել ոչ թէ Յայոց 533 թուականը, այլ՝ 542-ը: Ի դէպ, հենց այդ 533 տարին էլ հետագայում եղաւ Սարկաւազ վարդապետի հիմնած Յայոց Փոքր թուականի սկիզբը:

²⁰ Չենք կարող էջի սկիզբ համարել 534-ը, կամ 535-ը, քանի որ դրանք տոմարական առումով էական տարիներ չեն, մինչդեռ, 533-ը ինչպէս նշուեց, 28-երեակի սկիզբ է:

²¹ Տե՛ս Գրիգոր Բրուտեան, Օրացոյց Յայոց, էջ 34-35: Այստեղ էլ հիմք է ընդունուել իր նշանաւոր Ձատկի ճառում Ամանիայի յայտնածը, թէ ինքը կազմել է ՇԼԲ բոլորակ Աղեքսանդրացոյց 828 տարուց 1360 տարուայ միջակայքի համար: Յոյց է տրուել, որ աստ օգտագործուած Աղեքսանդրացոյց թուականը Փ. 284-ից սկսուող՝ Դիոկղետիանոսի թուականն է, միայն՝ տարեհաշիւն սկսուած է Փ. 284-ից 532-ամեայ մի պարբերութիւն անաջ՝ և.թ. 249 թուից: Դրանով էլ Ամանիայի տուած 828 Աղեքսանդրացոյց թիւը տալիս է Փ. 580-581-ը, եւ այդ ժամանակ էլ՝ Փ. 581-ի Յունարին սկսուել է Ամանիայի կազմած ՇԼԲ բոլորակի առաջին տարին:

²² Ամանիա Շիրակացի, Տիեզերագիտութիւն եւ Տոմար, Յայպետիրատ, Երեւան, 1940, էջ 69:

լրումով տարին: Հռոմեական վերադիրների հին (Սնանիայի կիրառած) համակարգով դա *Թ* (9) վերադրով տարին է: Սեր ՀԼԲ-ի պատահական *Թ* (9) վերադիր եւ Ապրիլի 4 լրում ունեն ՆՉԵ, ՇԴ, ՇԻԳ²³, ՀԵԲ տարիները (տե՛ս աղիւսակները): Փաստօրէն, ըստ վերի մէջբերման, սրանք թուրքն էլ 19-երեակի սկզբի տարի են: Արդ, եթէ ՀԵԲ(542) տարին ընդունենք 19-երեակի սկիզբ, ապա այդ 19-երեակը կ'աւարտուի ՀԿ(560) թուականով: Այսինքն ՀԿ(560) տարին միաժամանակ եւ 19-երեակի, եւ էլ 28-երեակի (աւարտի) տարի է²⁴: Իսկ 19-երեակն ու 28-երեակը միաժամանակ կարող են աւարտուել *միայն ՀԼԲ բոլորակի վերջին տարում* (քանի որ սկսւում են միաժամանակ ՀԼԲ-ի առաջին տարում): Այսինքն՝ այստեղից եւս հետեւում է, որ *Սնանիայի ՀԼԲ բոլորակը աւարտուել է ՀԿ(560) թուականով*:

Ի մի բերելով վերը շարադրուածը, ստանում ենք, որ *Սնանիա Շիրակունու կազմած ՀԼԲ բոլորակը աւարտուել է Հայոց ՀԿ(560) թուականով*, որ համապատասխանում է Փրկչական 1112 թուականին: Սա էլ նշանակում է, որ *այս բոլորակը պիտի սկսուած լինի Հայոց ԻԹ(29) թուականով, որ է Փրկ. 581 տարին*:

Ուշագրաւ է նաեւ 540–550 թթ. ընդգրկող համակարգուած սխալը: Այս սխալն արուած է աղիւսակների հայկական մասում Հայոց վերադիրների սիւնակում: Սկսեալ 540 թուից, մինչեւ վերջ Հայոց բոլոր վերադիրները գրուած են սխալ: Ընդ որում, այս սխալը եւս ունի որոշակի օրինաչափութիւն: 540-ից յետոյ Հայոց վերադիրները իրար յաջորդում են ըստ *հռոմեական* վերադիրների կանոնի: Իրօք. ՀԼԹ(539) թուի հայոց վերադիրը ԻՉ(26) է, որ այդ տարուայ վերադրի ճիշդ արժէքն է, իսկ դրանից յետոյ Հայոց վերադիրների սիւնակում իրար յաջորդում են է, ԺԹ, Լ, ԺԱ, ԻԲ, Գ, ԺԴ, ԻԵ, Զ, ԺԵ, ԻԸ (7, 19, 30, 11, 22, 3, 14, 25, 6, 17, 28) արժէքները: Եթէ ուշադիր նայենք, կը տեսնենք, որ վերադիրների այս յաջորդականութիւնը ճշգրտօրէն նոյնն է, ինչ հռոմեական վերադիրների համակարգում ԻՉ(26) վերադրին յաջորդող շարքը: Համոզուելու համար կարելի է համեմատել հենց ՀԼԲ-ի մեզ հասած հատուածում եղած հռոմ. վերադիրներին: Այստեղ, օրինակ, ՆԴԲ(492) տարուայ հռոմ. վերադիրը ԻՉ(26) է, իսկ դրա յաջորդ տարիներին հռոմ. վերադիրներն իրար յաջորդում են ճիշդ այնպէս, ինչպէս վերոգրեալ շարքում է: Նշանակում է, այստեղ գրիչը ոչ թէ պարզապէս վրիպել է, այլ հանդիպել է լուրջ խոչընդոտի: Հաւանական է, նախօրինակ ձեռագրի այս մասում հայկական վերադիրները ջնջուած, կամ եղծուած են եղել. ամեն դէպքում, դրանք մատչելի չեն եղել գրչի համար²⁵: Ուստի եւ նա փորձել է այլ աղբիւրից լրացնել պակասող թուերը: Ըստ երեւոյթին, գրիչն իմացել է, որ ընդհանրապէս վերադիրներն իրար յաջորդում են որոշակի օրինաչափութեամբ, կայ դրանց որոշակի յաջորդականութիւն: Ըստ այդմ էլ նա աղիւսակում փնտռել է ԻՉ(26) վերադրով այլ տարի, որ

²³ Այս տարուայ վերադիրը մեր աղիւսակում գրուած է սխալ (ԺԵ՝ փոխանակ Թ-ի). դա ընկել է համակարգուած սխալի մէջ (տե՛ս վերը՝ համապատասխան մասը ու նաեւ՝ սխալների աղիւսակը): Այդ տարուայ հռոմ. վերադրի ճիշդ արժէքն է *Թ* (9):

²⁴ Այդ տարին 28-երեակի աւարտ լինելու մասին մանրամասն տե՛ս վերելում:

²⁵ Այս հատուածում աղիւսակի միւս սիւնակներում այդ կարգի սխալներ չկան, որից էլ կարելի է եզրակացնել, որ գրչի համար մատչելի չի եղել միայն վերադիրների՝ սիւնակի այդ հատուածը, իսկ միւս սիւնակները մատչելի են եղել: Այսինքն, չենք կարող մտածել, թէ գուցէ ձեռագրի այդ հատուածը լոկ է քացակայել, կամ աղիւսակն աւարտուել է այդտեղ: Նման ենթադրութիւնների համար հիմք չկայ:

օգտուհի դրան յաջորդող տարիների վերադիրների շարքից: Իր ունեցած աղիսակի մերձակայ տարիներում ԻԶ(26) արժեքով հայկական վերադիր նա չի գտել²⁶ եւ, ըստ երեւոյթին, չիմանալով հայկական ու հռոմէական վերադիրների համակարգերի սկզբունքային տարբերութեան մասին, օգտուել է վերադիրների հռոմէական համակարգից: Գտել է աղիսակի նախընթաց էջերում ԻԶ(26) արժեքով մերձակայ հռոմ. վերադիրը եւ դրան յաջորդող տարիների հռոմ. վերադիրներով էլ լրացրել պակասող հայկական վերադիրները: Ստացուել է վերոնշեալ համակարգուած սխալը: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ Դուկաս գրչի օգտագործած ճախագաղափար օրինակը (կամ մի այլ՝ միջանկեալ օրինակ) ունեցել է բաւական լուրջ վնասուածքներ:

Ինչպէս տեսանք, մեզ հասած աղիսակի գրչական վրիպակների քննութիւնը մեզ օգնեց նախագաղափար օրինակի վերջը (որով եւ՝ սկիզբը) գտնելու: Դարկ է, սակայն, նշել, որ մեզ հասած աղիսակներում եղած ոչ բոլոր սխալներն են հետեւանք գրչի (կամ գրիչների) շփոթութեան, անփութութեան: Կան սխալներ, որոնց ծագման հարցում բնաւ չենք կարող մեղադրել գրիչներին: Մեզ հասած հատուածում կայ այդպիսի զոնէ մէկ օրինակ: Դա հետեւեալ իւրօրինակ սխալն է: Մեր ձեռագրի աղիսակները պարունակում են 17 նահանջ տարիներ: Այդ 17 նահանջ տարիներից 9-ի համար հռոմէական մասում Բարեկենդանի ամսաթիւը տրուած է իրական արժեքից մէկով պակաս: Այդ տարիներն են. ՆՁԴ, ՆՁԸ, ՆԴՁ, ՆԴԶ, ՇԴ, ՇԸ, ՇԸԴ, ՇԸԲ, ՇԼԲ (484, 488, 496, 504, 508, 518, 524, 528, 532): Անշուշտ, սա եւս համակարգուած սխալ է, ընդ որում՝ յոյժ իւրօրինակ: Այս տեսակ համակարգուած սխալը գրչական լինել չի կարող. քանի որ չենք կարող մատնանշել մի պատճառ, որ առիթ տար գրչին սխալուելու հէցն միայն *նահանջ* տարիների վրայ, եւ այնպէս, որ սխալն էլ լինէր *միշտ միակերպ* մէկով պակաս իրական արժեքից: Ուստի, այս սխալի առաջացումը պիտի կապել *անպայման* աղիսակը կազմողի, ստեղծողի հետ: Տուեալ դէպքում պիտի ընդունենք, որ սխալուել է ինքը՝ Անանիա Շիրակունին: Նայենք սա փոքր ինչ մանրամասն: Նշուած տարիների հայկական մասում (որքանը, որ մեր ձեռագրում կայ) Բարեկենդանի ամսաթուերը տրուած են ճիշդ, որով, փաստօրէն, հայկական ու հռոմէական ամսաթուերն այդ դէպքում իրար չեն համապատասխանում, եւ հռոմ. մասում նշուած Բարեկենդանի օրն էլ լինում է ոչ թէ կիրակի, այլ շաբաթ: Սա մշամակում է, որ աղիսակը կազմողը հայկական ու հռոմէական մասերի տուեալները հաշուարկել է առանձին-առանձին: Սոյն սխալը պարունակող բոլոր տարիներին էլ Բարեկենդանը եղել

²⁶ Եթէ նոյնիսկ գտնէր էլ, միեւնոյնն է՝ չէր կարող օգտագործել, զի հայկական վերադիրները իրար յաջորդում են ոչ այնպէս, ինչպէս հռոմէականները: Հռոմէական վերադիրները կրկնում են 19: տարի պարբերութեամբ: Մինչդեռ, հայկականներն այդպիսի պարբերութիւն չունեն: Հայկական վերադիրների կրկնման պարբերութիւնը $4 \times 19 \times 76 = 5776$ տարի է (4 տարին մէկ նահանջ է, եւ վերադիրն անելանում է 10-ով, 19 տարին մէկ 19-երեակ է, եւ վերադիրն անելանում է 12-ով, իսկ 76 տարին մէկ էլ նահանջ եւ 19-երեակ է միաժամանակ, եւ վերադիրն անելանում է 11-ով): Բնականաբար, այսքան մեծ պարբերութիւնը բնաւ յարմար չէ կիրառութեան համար: Դրա համար էլ Անանիա Շիրակունին ժամանակին կազմել էր հայկական վերադիրների 532-ամեայ աղիսակ (տե՛ս Գրիգոր Բրուտեան, Անանիա Շիրակունի՝ Հայոց վերադիրների աղիսակը, «Էջմիածին», Ը-Թ, 1997, էջ 94 – 103): Ամեն դէպքում, ԻԶ(26) վերադիրով մերձակայ հայկական տարին եղել է ՇԳ(503) թուականը: Ուրեմն, գրիչը մինչեւ այդ տարին անգամ ետ չի նայել. քաւարարուել է մերձակայ հռոմ. համարժէք վերադիրով, որ ՇԼ(530) տարուանն է:

է Փետրուար ամսին: Ամենայն հաւանականութեամբ, սխալն առաջացել է նրանից, որ այդ տարիների Բարեկենդանի հոռոմ. ամսաթիւը հաշուարկելիս, կազմողը հաշուի չի առել Փետրուարի վերջից (28-ից) յետոյ նահանջ տարիներին յաւելուած «նահանջի» օրը (որ ներկայումս դիտուում է իբր Փետրուարի 29): Փետրուար ամիսը, սովորական տարիների պէս, համարուել է 28-օրեայ: Այդ մի յաւելեալ օրը հաշուի չառնելն էլ բերել է նրան, որ Փետրուարի մէջ եղող Բարեկենդանի ամսաթիւը ստացուել է իրական արժէքից մէկով պակաս: Հայկական մասում այդ նոյն տարիների Բարեկենդանի ամսաթիւը ճիշդ է հաշուել, զի հայկական ամսակարգում նահանջի օր չի եղել: Սա նշանակում է նաեւ, որ աղիսակի կազմողը (Անանիան) Բարեկենդանի ամսաթիւը որոշել է տարուայ Ձատիկը որոշելուց յետոյ՝ Ձատկուայ օրից 7 շաբաթ ետ հաշուարկելով: (Սա ինքնին ամենարճական եղանակն է այդ օրը գտնելու, զի տարուայ շարժական տօների օրերը պայմանաւորուած են Ձատկուայ դիրքով:)

Այստեղից կարող ենք եզրակացնել, որ Անանիայի կազմած ՀԼԲ բոլորակն ինքը զերծ չի եղել վրիպակներից. *վրիպակներ եղել են այս աղիսակի արդէն իսկ հեղինակային օրինակում:*

Զենք կարող միանշանակ որիշել՝ արդեօ՞ք մեզ հասած աղիսաը (Ղուկաս գրչի գրածը) արտագրուել է անմիջապէս Անանիայի ստեղծած նախնական օրինակից, թէ՛ դրա համար նախագաղափար է ծառայել մի այլ՝ միջանկեալ օրինակ: Սեր օրինակում եղած սխալների որոշ առանձնայատկութիւններ թոյլ են տալիս ենթադրել, որ մեր օրինակի եւ Անանիայի ստեղծածի մեջեւ եղել է առնուազն մէկ միջանկեալ օրինակ եւս²⁷:

Թերեւս կարելի է այս ՀԼԲ-ի նախնականի (կամ նախնականների) մասին այլ տեղեկութիւններ էլ դուրս կորզել մեզ հասած հատուածի աւելի մանրակրկիտ քննութեամբ, սակայն, առաջին մօտաւորութեամբ բաւարար սեպենք աստ ստացուածը և սահմանափակուենք այսքանով:

Ամփոփելով, նշենք , որ Մ.Մ. թիւ 2679 ձեռագրով մեզ հասած՝ Անանիա Հիրակունու ՀԼԲ բոլորակի հատուածի սխալների քննութիւնը ցոյց է տալիս, որ

ա. Անանիայի կազմած ՀԼԲ բոլորակը սկսուել է Հայոց ԻԹ(29) տարով և ավարտուել է Հայոց ԸԿ(560) տարով, որոնց համապատասխանում են Փ. 581 և 1112 տարիները:

բ. Ամենայն հաւանականութեամբ, Անանիայի ՀԼԲ բոլորակը կազմուած է եղել 28-երեակներով:

գ. Անանիայի կազմած ՀԼԲ բոլորակն, ինքը զերծ չի եղել վրիպակներից: Առնուազն մի տեսակի համակարգուած վրիպակ հասել է մեզ. որոշ նահանջ տարիների հոռոմ. մասում Բարեկենդանի ամսաթուերը մէկով պակաս են իրական արժէքներից (կազմողը հաշուի չի առել նահանջի օրը Փետրուարի վերջում):

²⁷ Միջանկեալ օրինակների գոյութիւն-չգոյութիւնը և դրանց բնոյթը առանձին հարցեր են, որոնց այստեղ չենք անդրադառնալ: